

Agronoomilise töö osa senises Eesti loomakasvatuse arengus ja selle saavutused

Ajajärk enne iseseisvust

Prof. dr. J. Mägi

~~12221~~

Äratrükk ajakirjast „Agronoomia“ nr. 10 — 1937. a.

Tartu 1937

2.

B-85

Agronoomilise töö osa senises Eesti loomakasvatuse arengus ja selle saavutused.

Ajajärk enne iseseisvust.

Prof. dr. J. Mägi.

Möödunud sajandi lõpul oli eesti väikepõllumehe majanduslik seisukord mitmel, juba tuntud põhjusil (nagu lina- ja viljahindade langus, tööliste palgatõus jne.) muutunud kriitiliseks.

See põhjustas küsimuse: kuidas sellest seisukorrast välja pääseda?

Riigivalitsuse abi loota ei olnud; naabrid — saksa rahvusest suurpõllumehed-mõisnikud käisid oma huvide, olude ja suuremate võimaluste kohaselt oma eraldatud rada. Loomulikult jäi eesti väikepõllumehe abinõuks: otsida teed ise, omaabi kaudu.

Omaabi tarvidust rõhutas juba I Eesti põllutöö kongress (Tartus 1899. a.) ja selle omaabi poole püüdmise tulemuseks olid ka meie mainitud kongressist ligi 10 a. hiljem ellu tõusnud Eesti põllumeeste keskseltsid — Eestimaa Põllumeeste Keskselts (E. P. Keskselts) Tallinnas ja Põhja-Liivimaa Põllutöö Keskselts (P.-L. P. Keskselts) Tartus.

Omaabi korraldusega algas ka kavaline agronoomiline töö eesti põllumehe juures. Olgu siin aga kohe öeldud, et selle töö tegijad kõne all oleva aja jooksul ei ole olnud alati agronoomid praeguses mõttes (viimaseid ei olnud — eriti alguses — kustki võtta), vaid asjatundjad väga mitmesuguse põllumajandusl. teoreetilise haridusega ja praktikaga. Kõrgema haridusega eestlasi-põlluteadlasi (agronoome) oli tolle aja alguses üldse ainult mõningaid üksikuid; nendestki ei töötanud kõik kodumaal, kus nende järele veel suurt tarvet ei olnud. Kuni Vabariigi alguspäevini tõusis siin nende arv veidi üle 20.

Sissejuhatuseks olgu veel öeldud, et käesoleva teema sisust laseb üks osa — nimelt „agronoomiline töö“ end jälgida ja väljendada võrdlemisi kindlate andmete põhjal, kuna teist osa — „selle töö saavutused“ — eriti siin käsitletud võrdlemisi lühikese ajajärgu kohta — mitte iga kord kindlate arvudega põhjendada ei saa. Kuigi saavutused ise meil näha ja meie asjaomaste kompetentsete asutiste ja isikute poolt ühel või teisel juhul ühes meie põllumajandusliku edu konstateerimisega tunnustatud on. Öeldu käib ka agronoomide töö loomakasvatuse osa kohta. Loomakasvatuse alalt on siin üksikasjalikumalt esitatud ainult mõnda sellest edust, enne-vabariigiaegse seisukorra võrdluseks praeguse ajaga.

Edust loomakasvatuse alal olgu märgitud, et loomade arvu absoluutse ja suhtelise (pro 100 elanikku) tõusu, või mõne liigi (sead) juures vahepealse languse järel endisele tasemele jõudmise kõrval leiame kontrollialuste veiste toodangus ja pidamises järgmist:

Eesti väikepõllumehe lehma toodang 1912./14. a. — 1935./36. a. on üldiselt kasvanud pro lehm keskm. ca 700 kg (37%) piima ja ca 24,5 kg (34%) võirasva ja 100 sü eest saadakse nüüd 11,4 kg piima ja 0,22 kg võirasva enam kui 1912./14. a.

Samuti olid endised mõisa karjade keskmised toodangud tol ajal (1912/15) vähemad kui praegused üldised karjatoodangu keskmised, kuigi see vahe nii suur ei ole, kui väikepõllumeeste karjade juures.

Silmatorrakavam kui kogu karjade keskmiste toodangute juures on toodangu vahe (mainitud ligi 25 a. ajavahemiku järel) eri tõugude järgi. Nii on eesti punase tõukarja keskmine aastatoodang pro lehm nüüd (1935./36) ca 38% piima, 55% võirasva ja 0,42% piimarasva, suurem kui 1913./15. a. meil suurpõllumeeste angeli tõugu karjades; eesti holl.-friisi tõugu lehm annab nüüd keskmiselt ca 34% piima, 48% võirasva ja 0,34% piimarasva enam kui tolleaegne (1913./15. a.) suurpõllumeeste holl.-friisi tõugu lehm.

Kahjuks puuduvad väikepõllumeeste kontrollühingutes eri tõugude toodangu suhtes enne maailmasõda põhjalikud andmed. Kui aga tarvitada praeguse ajaga võrdluseks ühe väikepõllumeeste kontrollühingu (Pärnu-Jakobi) karjades olnud eri tõugude järgi läbitöötatud toodangu andmeid, siis leiame, et praegune e. punase tõukarja lehma keskmine aastatoodang on üle 70% piima ja ca 74% võirasva suurem kui tolleaegseil (1911./13. a.) väikepõllumeeste angeli tõugu lehmadel; sama tõu juures saab nüüd 100 sü eest ca 17,0 kg piima enam kui siis.

Samadel andmetel annab praegune (1935./36. a.) kontrollialune eesti holl.-friisi tõugu lehm keskmiselt aastas ca 60% piima, 62% võirasva ja 100 sü eest 23,1 kg piima enam kui tolleaegne (1911./13. a.) väikepõllumehe holl.-friis. Eesti maakarja lehm annab (samadel andmetel) nüüd keskmiselt ca 48% piima ja 46,5% võirasva ja 100 sü eest 14,1 kg piima enam kui tol ajal (1911./13. a.).

Ka karja söötmises on kõne all oleva aja jooksul muutusi, mis näitavad väikepõllumeeste karjas: söödaühikute kasvamist (ca 25%) pro lehm, karjamaa söödaühikute arvu tõusu (2—3%), toorsööda (juurvili, kartul, silo) sü-te arvu kasvu (4—5%), kuiva kõrssööda osa kahanemist (6—8%), jõusööda osas koduste jõusöötade osatähtsuse kasvamist. Varem tugevmini ostujõusööti kasutanud suurpõllumeeste karjades on nende söötade osatähtsuse kahanemine suurem kui väikepõllumeeste karjades.

Edu loomakasvatuses näitavad ka: suuremad nõuded veiste tõuraamatuse pääsemiseks ja abirahastatavate sugupullide ja näitustel hinnatavate loomade suhtes; andmed piimasaaduste valmistamise, nende hindamisnõuete, kvaliteedi tõusu ja väljaveo tõusu kohta; samuti sea- ja linnukasvatuse saaduste hulga kasvamine ja väljaveo tõus; kõigi nende organite ja abinõude kasvamine ja kasutamise tõus, mis on vajalikud ja soodustajad loomakasvatuse edenemisele (nagu: jõudluskontroll, paarituspunktid, sugulavad, tõuraamatud, ühispiimatalitused, koolid, katseasutised, piimasaaduste ühismüügi keskkorraldused jne.).

Nüüd küsimus: mis on selleks eduks teinud ja kasu toonud agronoomiline personaal?

Katsun sellele vastata peamiselt nende andmete põhjal, mida pakuvad siin käsitletava ajajärgu kohta meie agronoomilise nõuande korraldajad ja

nõuande personaali pidajate põllumeeste keskkorralduste — keskseltside — aruanded, kuid seejuures ka isiklikult nähtu.

Eesti põllumehe erialaliste nõuandjate ametisse seadmiseks andis eeskuju alguses peamiselt Soome; hiljem ka meie suurpõllumehed ja teised maad.

Mainitud I Eesti põllumeeste kongress rõhutas esimese omaabi sammuna eesti põllumehe haridusliku tasapinna tõstmise ja temale eriteadmiste andmise vajadust — kursuste, kirjanduse ja nn. rändõpetajate (ehk instruktorite) kaudu. Ei ole meie põllumajandusliku hariduse ja nõuandjate tekkimise loos huvitusest teada, et juba C. R. Jakobson (ca 60 a. eest) meie põllumehe kutseliste nõuandjate vajadust rõhutas ja nende saamiseks omaabi soovitas, öeldes: „Kui kaua peame aga veel sel kombel puu all kuivanud suuga edasi seisma ja ootama, kuni üks kogemata tuuleõhk mõne õuna meie ette maha raputab? Kas meil omal käsi ei ole seda suurt teadusepuud raputada, kelle üksikud lehed nii mitmest rahvast ja teadusemehet kokku on kantud? See armupalukeste peale ootamine on teotav!“ (Tsiteerit. V. Ernitsa j.: C. R. Jakobson, E. Kirjand. XII, 1910.) Selle kongressi järel võtab 1903. a. esimese põllumajandusliku nõuandja ametisse Viljandi E. Põllum. Selts. Järgmise sellesarnase sammuna võib nimetada Türi ja Ambla põllumeesteseltside oma, kes 1906. a. esimese karjakasvatuse instruktoriga ametisse palkavad. 1910. a. võtab Eestimaa Põllumeeste Keskselts (Tallinnas) ametisse teise karjakasvatuse nõuandja.

Lõuna-Eestis (Põhja-Liivimaal) juhib 1908. a. Enge Põllumeeste Selts (Pärnumaal) ringkirja teel teiste põllumeeste seltside ja ühisuste tähelepanu põllutöö ja karjakasvatuse nõuandjate (instruktorite) tarvidusele. Samal aastal rõhutab põllumeestepäev Pärnus, et ilma instruktorita enam edasi ei saa. Kuid ühtlasi ütleb ta, et palkamiseks ei ole ühtegi sündsa ettevalmistusega isikut. Kuid juba 1909. a. sügisel võetakse Põhja-Liivimaal Eesti põllumeesteseltside poolt ametisse 2 instruktorit, üks nendest karjakasvatuse jaoks.

1910. a. saab P.-Liivimaa eesti põllumeeste jaoks ametisse esimene piimatalituse instruktor.

1912. a. võtab E. P. Keskselts ametisse esimese kõrgema haridusega loomakasvatuse eritundja (peamiselt veisekasvatuse jaoks) ja sama teeb P.-L. P. Keskselts 1913. a. algul. Viimase eritundja ülesandeks oli ka ajakirja „Põllutöölehe“ toimetamine.

1914. a. võtab P.-L. P. Keskselts ametisse esimese kõrgema haridusega isiku hobusekasvatuse eritundjana — väikepõllumeeste hobusekasvatuse korraldamise ülesandega ja samal aastal ka kalanduse asjatundja.

Milles seisid agronoomilise personaali ja nõuandjate ülesanded ja töö loomakasvatuse alal?

Alguses üldse teadmiste levitamine ja nõuanne karjakasvatuse ja piimanduse alal, — et selgitada nende põllumajanduslikkude harude tähtsust eesti põllumehe talundis ja näidata nende abil väljapääsuteed üldisest põllumajanduslikust kitsikusest.

Üksikasjalisemalt võttes: selgitati heade piima- ja suguloomade tähtsust, nende valiku oskust ja paraja paarituse tähtsust (taludes kasutati eriti liiga noori sugupulle), veiste tõu küsimust ja tõuparandust, loomade otstarbeka söötmise (söötmise normeerimine, otstarbekohased söödad), lüpsmise ja puhastamise, lautade korrastamise, karja jõudluskontrolli, piima parema ümbertöötamise (nimelt ühistöötlemise) ja ka piimasaaduste ühismüügi tähtsust ja korraldust.

Veisekasvatuse korraldusküsimustele järgnevad mõni aasta hiljem seakasvatuse, hobusekasvatuse ja vähe ka kalakasvatuse korraldamise küsimused.

Selgitustöö ja n.-ü. põllumehe õpetamise kui ka ühissettevõtete korraldamise kohaks olid põllumeeste ja -naiste koosolekud ja lühemad (1—2—7 päeva) või pikemad kursused põllumeeste seltside ja ühingute juures; ajakirjandus, esmajoones loomulikult eriajakirjad (peamiselt „Põllutööleht“ — Tartus, „Talu“ — Tallinnas).

Selgituse ja õpetuse kõrval ja järel — seega ettevalmistatud pinnal — määratakse veisepidamise suund ja teostatakse tarvilisi ettevõtteid.

Veisepidamise suuna määramisel arvestati eriti maa soodsat geograafilist asendit välisturgude (Peterburi — piima, või ja juustu jaoks, teised Venemaa linnad — või ja juustu jaoks, ka Lääne-Euroopa turg) suhtes, aga ka meie maa ja põllumehe omadusi, võeti eeskujuna ka naabervälismaadelt (Soome, Skandinaavia riigid) ja — põllumeeste keskseltsid fikseerisid nagu iseenesestmõistetavalt juba algusest peale karjapidamise suunaks piimakarjapidamise. Sellele suunale pidi siis, arusaadavalt, vastama ka veise tõugude valik.

Veisekasvatuse edendamise esimesi ühissettevõtteid oli piimakarja jõudluskontroll. See pidi andma tarvilikke andmeid tõu- ja suguloomade valikuks, söötmise ja pidamise korrastamiseks ja karjapidamise tasuvuse selgitamiseks.

Karjakontroll hakkas arenema koos piimatalitustega (enamasti ühispiimatalituste piirkonnis). Esimene väikepõllumeeste k./ü. tekkis, nagu teada, 1909. a. (Vändras); 1914. a. oli kontrolli all ca 3% eesti põllumeeste lehmist.

Veise tõu valikul arvestati olemasolevate tõukarjade materjali rohkust ja väärtust, meie karjapidamise looduslikke ja majanduslikke ja geograafilisi olusid, siin mõjus ka Soome eeskujuna; ka olid siin mõjumas mõned mitte küllalt läbikaalutud tegurid.

Materjali tõuküsimuse lahendamiseks andis ka põllumeeste keskseltside soovil, Vene põllutöoministeriumi toetusel (ja prof. Liskun'i juhatusel), keskseltside agr. personaali ligemal kaastööl (1913—1914) läbi viidud üle-eestiline (õigem üle-baltimaaline) karjauurimine.

Sel uurimisel koguti zootehnilist materjali eriti maakarja ja muid andmeid meie karjapidamise olude kohta (P.-Liivimaal üle 680 talundis; kokku Eestis mõndeti üle 3500 veise).

1908. a. tunnustatakse P.-Eestis põllumeesteseltside poolt väikepõllumehe jaoks kohasemaks veisetõuks äärširi tõug. Hiljem (1914.—1915. a.) nii P.-L. P. Keskseltsi kui ka E. P. Keskseltsi poolt — maakari ja angelid (äärširid jäävad kavast välja; viimase põhjuseks olid suurpõllumeeste halv kogemused äärširidega ja väikepõllumeeste hulgas tarvilise poolehoiu puudus neile).

Silmas pidades meil olevat mitut tõugu veiseid ja eriti suures ülekaalus olevat segakarja, võetakse tõuaretuses alguses üldine seisukoht: hoiduda tõugude segamise eest; segamaterjali aga muuta puhtaks!

Tõu valiku suhtes märgin ära kui eriti mõjuavaldavaid momente: 1911. a. Tartus peetud ülemaalist karjapidajate koosolekut, kus maakarja arendamine tunnustati üle maa tarvilikuks, kus aga selgus ka poolehoid angelitele; karjakasvatavate koosolekut Valgas (1912. a.), kus teistest tõugudest angeli kari tunnustati ka väikepõllumehe jaoks arendamisevääriliseks, ja 1915. a. Eestimaa P. Keskseltsi korraldatud koosolekut Tallinnas, kus samad tõud ka Eestimaa kubermangu väikepõllumehele otstarbekoha-

seks tunnustati. Seega toimus kahe meil praegu tunnustatud veise tõu valik juba tol ajal (ca 20—25 a. eest).

Umbes samal ajal (1914. a., s. o. pärast eelpool mainitud karjauurimist ja osalt küll selle uurimismaterjali alusel) võeti (P.-L. P. K.) üles ka tõugude rajoneerimise põhimõte, mille järgi maakarja jaoks pidi jääma Pärnumaa ja angelite jaoks — Viljandi- ja Tartumaa — vastavalt nende tõugude arvilisele esinemisele ja kohapealsele poolehoiule. Kummagi tõu arendamiseks lõi P.-L. P. Keskselts korralduse kava.

Sugulavad ja sugupullijaamad.

Et meie kultuurtõugude sugulavad, mõisad, taludele tarviliselt ja küllalt head sugumaterjali ei andnud, et mõisades maakarja (EK) ei peetudki, temast alles tõugu tuli looma hakata ja seda peamiselt sega- või tundmata puhtusega materjalist, sellepärast alustas P.-L. P. Keskselts väikepõllumeeste eneste juures sugulavade asutamist, mis pidid kasvatama proovitud ja tõestatud väärtusega sugumaterjali väikepõllumeeste karjade aretamiseks.

Nii tekkisid alguses esimesed eesti maakarja sugulava kandidaadid või katsekarjad (1913. a.) ja hiljem esimesed angeli karja sugulava kandidaadid (1917. a.). Need sugukarjad seisid Keskseltsi valve all. Nendelt nõuti head põlvnemist, ka tõupuhtust, head eksterjöõri, toodangut, tervist jne. Tervise suhtes peeti eriti silmas tuberkuloosi ja vaginitist.

Hea sugumaterjali levitamiseks ja verepuhastamiseks pidid kaasa aitama ka sugupullijaamad, sest headest sugupullidest oli puudus suur. Karjauurimine tõendas, et pea üle maa kasutatakse taludes liiga noori ja peale erandite segaverd sugupulle, kelle omadused muidugi küsitavad. Sugupullijaamu asutati alguses e. maakarja jaoks (1910. a.) ja hiljem ka angeli karja jaoks. 1915. a. lõpul oli meie väikepõllumeestel ca 30 sugupullijaama. Pulli tegevus oli väike: keskmiselt: 30—40 paaritatud lehma aastas (nüüd — üle 60 lehma aastas). Sugujaama AT pullilt nõuti tõendatud head põlvnemist ja toodangut, tervist (tuberkuloosivaba) ja head eksterjöõri, ema toodanguna min. 2455 kg piima ja 3,3% piimarasva, seega ca 81 kg võirasva. (Praegu üle 320 sugupullijaama ja pulli ema ja isaema toodang [(2e + 1ie) : 3] peab olema min. 130 kg võirasva).

Veiste tõuraamatupidamist, seda tähtsat aretuskorralduse abinõu, alustas P.-L. P. Keskselts 1914. a. väikepõllumehe jaoks heakstunnustatud kahe tõu, angeli (AT ja AS) ja maakarja (EK), jaoks. Selle algatusega ühines 1915. a. ka Eestimaa Põllumeeste Keskselts. Ühine ülemaaline veisetõuraamatu pidamine oli üks esimesi suuremaid kogu eesti põllumeeste ühissettevõtteid loomapidamise edendamise alal.

Väikepõllumehed asutasid oma veiste jaoks iseseisva tõuraamatu ega püüdnud ühineda suurpõllumeestega nende poolt juba 1885. a. saadik siin peetavate veiste tõuraamatu korralduses peale muu sel põhjusel, et suurpõllumeestel ei olnud maakarja (EK) jaoks tõuraamatut ja suurpõllumeeste angelite tõuraamatu määrused ei arvatud sobivat väikepõllumeeste nõuetele (vt. Valga koosoleku otsus 1912. a.). Väikepõllumeeste angeli karja tõuraamat oli loomade verepuhtuse järgi 2-osaline: AT ja AS (nende märkide tähendus sama, mis praegu). Maakarja (EK) tõuraamat — üheosaline (=eltõuraamat).

Tõuraamatu korraldamine, pidamine ühes loomade tõuraamatusse võtmisega oli agronoomilise personaali käes.

Loomade auhindamine näitustel toimus kõne all oleva aja algul isegi suurematel näitustel (Tartus ja Tallinnas) ilma kindlama ja ots-

tarbekohase kavata. Põllumajanduslikkudel nõuandjatel tuli näitustest korraldajatena ja auhindajatena alati osa võtta ja mainitud puudust alla kriipsutada. Hakati nõudma: 1) näituste korraldamisel ja auhindamisel olgu kindel kava, 2) auhinnatavatel loomadel olgu tunnistused (põlvnemise ja toodangu kohta) kaasas — eriti kui suuremat auhinda taotletakse, 3) eelistada tuleb auhindamisel karjakogusid ja omakasvatatud loomi, 4) linnalehmad auhindamiselt välja jätta jne. Neid nõudeid hakati aast-aastalt ikka enam ja enam teostama. Algatati ka karjapidamiste vöistluste asja ja talundite kogu karjapidamise hindamist näitustel ja seda nimelt seal esitatavate loomade, tabelite, piltide, kirjelduste jne. ja ka varem hindajate poolt toimunud koduse vaatluse põhjal.

Keskseltsid korraldasid juba 1914. a. ka suguloomade — nimelt abirahastatud sugupullide kindlustust.

Veiste tervishoiu suhtes peeti eriti silmas tuberkuloosi ja vagiinitist; Bang'i infektsioon ei olnud väikepõllumeeste karjades tol ajal kuigi tuntud haigus.

Piimatalituste korralduses — nimelt piimasaaduste otsarbekohases valmistamises ja müügi korralduses — nähti karjapidamise edu tähtsamat tegurit. Seda rõhutas juba eelpool mainitud I ülemaaline põllumeeste kongress Tartus 1899. a.). Aga alles 1908. a. avati esimene ühispiimatalitus Viljandimaal Imaveres. Eeskujuna ja tõukejõuna mõjusid siin Soome, Taani ja ka osalt meie mõisnikkude ja erameiereide ühisettevõtted piimasaaduste müügi alal.

Eriti suur edu ühispiimatalitiste arenemises algab 1910. a., kui L.-Eesti jaoks ametisse saab (Tartus) eriasjatundja ja nõuandja ülesandega: organiseerida ühispiimatalitisi. Loosungiks saab: Enam piima! Koduvõi asemele ühispiimatalitiste või! Piimasaaduste ühismüük! — Seda propageerisid siis kõik põllumajanduslikud nõuandjad.

1912. a. algab tegevust ülemaaline piimaühingute Keskühisus „Estonia“ (Tallinnas), kelle ülesandeks piimasaaduste valmistamise juhtimine, kontroll ja ühismüük. „Estonia“ paneb ametisse kohe ühe nõuandja, eriti või- ja juustuvalmistamise alal ja järgmisel (1913.) aastal teise — kohupiima ja hapukoore alal. 1913. a. müüb „Estonia“ kaupa peale kodumaa linnade ka Peterburi, Soome ja Saksamaale.

Piimanduse auhindamiseks näitustel loodi (1910. a.) uus korraldus (Tartus), mille järgi võid nõnda hinnati, et hindajal või omanik teadmatuks jäi. Seega kõrvaldati auhindamisest isiklik kõrvalmõju. See hindamiseviis leidis varsti mujal järeletegemist.

1914. a. oli Eestis juba 135 ühispiimatalitist, milline arv oli maksimum enne iseseisvust (langes 1919. a. kuni 84-ni).

Piimatalitiste tekkimise hea tagajärg oli varsti näha, nimelt: kus hästi töötasid ühispiimatalitised, seal edenesid ka karja kasvatuse, söötmise ja pidamise paranduse ettevõtted (k./ühingud jne.) ja põllumajandus üldse. Esimesi selgemaid vastavaid näiteid pakkusid Imavere, Põltsamaa ja Pilistvere piimatalitiste ringkondade talud („Eesti Taani“). (Nüüd (1935. a.) on meil 313 piimatalitist, kust käib läbi ca $\frac{1}{2}$ (üle $\frac{2}{5}$) meie kogu piimatoodangust; sellest valmistati võid 132 934 kv., millest välja veeti ca 80% ja mis andis 16,2 milj. kr.)

Veisekasvatuse ja piimatalitiste korraldust alanud, asusid Keskseltsid varsti ka teiste eesti põllumehe koduloomade pidamise korraldusele, peamiselt küll sea- ja hobusekasvatuse alal.

Seakasvatuse edendamise küsimus tõstetakse avalikult 1913. a. Järgneval aastal otsustab Põhja-Liivimaa põllumeeste päev Viljandis küsimuse jaatavalt, otsustab ka edendatava sea tõu — see on suur inglise

valge siga; tunnustab tarviliukuks kuldijaamad, sugulavad ja ühe erinõuandja ametisse võtmist seakasvatuse alal. Selle otsuse järgi P.-L. P. Keskselts asutabki samal aastal 5 kuldijaama ja ühe sigade sugulava ja teeb seakasvatuse edendamise eriülesandeks ühele oma nõuandjale. (Nüüd on meil (1935. a.) ligi 548 kuldijaama, neist ca $\frac{1}{2}$ (281) suure inglise valge seaga ja 25 sugulava ümber (millest 15 s. valge inglise ja 10 parandatud maaseaga). Nõnda toimus praegu otstarbekohaseks peetava inglise valge sea tunnustamine meil juba ligi 25 a. eest.

Seakasvatuse saaduste eksport (sealiha + sead) 1935. a. = 6,3 milj. krooni.

Vähem kui seakasvatuse edendamise alal suutsid keskseltsid teha hobusekasvatuse alal. Aga algus tehti. Kõigepealt tunnustati, et väikepõllumehel puudub vastav hobune; mis olemas, see on kavata saadud tõugude segu. Nõuti peamiselt head tööhobust.

1913. a. võtab P.-L. P. Keskselts hobusekasvatuse küsimuse oma töö päevakorda ja paneb 1914. a. ametisse nõuandja hobusekasvatuse edendamise ülesandega (teadmiste levitamine, aretuse ja pidamise nõuanne). Juhtnõõriks võeti: lõpetada hobuse tõugude kavatu segamine!

1915. a. tunnustas P.-L. P. Keskseltsi Karjakasvatuse Komitee tarviliukuks hobuste tõuraamatu asutamise, esmajoones Saaremaa hobuse jaoks. Teostada seda tõuraamatut sõja aja olude pärast ei saadud. Paremate suguhobuste päästmiseks sõjaväele võtmisest korraldasid Keskseltsid (1916. a.) Vene põllutöoministeeriumi osavõtul sugutäkkude valiku ja märkimise. Märgitud loomad olid sõjaväele võtmisest vabad, kui nende omanikud pidasid nende paaritusraamatut ja iga täkk paaritas aastas vähemalt 10 võõrast mära.

Lamba ja linnukasvatuse edendamiseks ei tehtud tol ajal pea mitte midagi. Küll aga otsustati alustada (1915. a.) kalakasvatuse edendamist sisevetes. Saadi ametisse asjatundja; kuid temagi tööd takistasid sõjaolud.

Hariduslik, kirjanduslik ja katseline tegevus.

Kui veel lõpuks nimetada tollaegset agronoomilise personaali õppe-, kirjanduslikku ja katselist tegevust, siis võib ütelda: põllumehele erialaliste teadmiste jagamine oligi nõuandjate esimeseks ülesandeks loengutel, kursustel ja kirjanduse kaudu. Põllumeesteseltside ja keskseltside korraldusel toime pandud lühiajalistele põllutöö ja karjakasvatuse kursustele järgnesid pikemaajalised — kuni 6-kuulised, kuni viimastest arenesid mitmel pool põllutöökoolid. (Tartu E. P. S-i oma „Vahil“, näit., 1918. a.). Käesoleval aastal täitub 25 aastat sellest, mil meil korraldati (P.-L. P. Keskseltsi + Tartu E. P. S-i korraldusel) esimene kursus (2-kuuline) kontrollassistentide ettevalmistamiseks (1912. a.). Sellele järgnesid teised jne., kuni neist arenesid kontrollassistentide koolid (vabariigi ajal). 1913. a. pandi (Tartu) toime (Tartu E. Põllum. S-i + p. Keskühisus „Estonia“ ja P.-L. P. Keskseltsi korraldusel) esimene kursus (2-kuuline) piimatalitajate (meierite) ettevalmistamiseks.

Kõne all olid tol ajal ka karjatalitajate koolid — asutada neid ei saadud.

Kõigil mainitud kursustel olid õpetamas ja enamikus ka korraldamas meie vastavad agronoomilised nõuandjad; harva mõni teine.

Mainime ka keskseltside poolt 1913. a. alates korduvalt — kord ühe, kord teise keskseltsi tegevuse piirkonnas — peetud kontrollassistentide ülemaalsi koosolekuid kontrollasjanduse korraldamiseks.

Meie tolleaegse agronoomilise personaali elavat tegevust põllumajanduliku kirjanduse alal näitavad meile põllumajandulikud ajakirjad — „Põllutööleht“ ja „Talu“ jt. Agronoomilise personaali poolt asutati ka (1911. a.) P.-L. P. Keskseltsi juures osäühisus „E. Põllutöökirjastuse Ühisus“, kelle ülesandeks: hea põllumajandusliku kirjanduse väljaandmine ja kes ligi 20 raamatut välja andis (eelkäija K./Ü. „Agronoomile“).

Loomakasvatuse uurimise algust leiame P.-L. P. Keskseltsi 1914. a. loomakasvatuse katseasutise, nn. „Katselauda“ asutamise kavatsuses ja samal aastal sama keskseltsi loomakasvatuse eritundja tegel. korraldusel toimunud karjasöötmisskatseid (Vahil jm.). (Katsetulemused avaldatud P.-L. P. Keskseltsi aruandes.) Selle katseasutise teostamist takistasid sõjaolud. Ka selgitati agronoomide poolt kontr.-assistentide koosolekutel näitliku söötmise tähtsust tegeluses.

Tähendan lõpuks, et keskseltside agronoomiline personaal tegeles tol ajal väga elavalt ka karjasööda kasvatamise korraldusega. Kuid sellest pikemalt rääkimine kuulub taimekasvatuse ossa. Kõneldi ja kirjutati korraldust ka silosöödast.

See oleks lühike, konspektiivne pilt agronoomilisest tööst ja selle tulemustest loomakasvatuse alal kuni iseseisvusajani.

Võib ütelda, et kõigis eelpoolmainitud tolle aja ettevõtetes loomakasvatuse edendamise alal oli tegev agronoomiline personaal — kus algatajana ja korraldajana, kus nõuandjana ja õpetajana, või teisiti. Kui kirjeldatud aja agronoomilist tööd võiks nimetada ettevalmistustööks päraistisele, vabariigiageelsele, vastavale tööle, siis peab seda esimest tööd nimetama ka põhjapanevaks tööks viimasele. Sest tolle aja algatusest, juhtmotetest ja võtetest on suurem osa kandunud üle meie iseseisvuseaja sisse, kus neid teostatakse või nende teostamist jätkatakse, või nende järgi käiakse juba uutest ja soodsamates oludes ja uute organite ja organisatsioonide kaudu. Ka see on tunnustuseks tolleaegse agronoomilise töö otsustavale kasulikkusele ja kasulikkusele.

Mõnda tarvitatud kirjandusest:

- Eesti põllumeeste seltside saadikute I põllutöö kongressi kiirkirjaline protokoll. Tartus, 1899.
Eesti Kirjandus, 1910, XII Tartus, 1910.
Eesti põllumeeste seltside aastaraamat I, Tallinnas 1911.
E. põllumeeste Selts Tartus, Tegevuse ülevaade ja aruanded 1911. a. Tartus, 1912.
„Põllutööleht“. Põllutööajakiri. 1907—1918., Tartus.
Põllutööajakiri „Talu“ 1912—1919. a., Tallinnas.
Predvaritel'noje itogi vserossiskoi s.-h. perepisi 1916. Võpusk I, Petrograd, 1916.
K. Kalning, Otčet o veterinar'no-sanitarnom sostojanii Lifl. gub., 1912. Riga, 1913.
Obzor razvitija agronomičeskoi pomoštši krestjanskomu naseleniju v sev. tšasti Lifl. gub., I—V. Tartus, 1912—1915. (P.-L. Põllutöö Keskseltsi tegevuse aruanded.)
Eestimaa Põllumeeste Keskseltsi aruanded — 1912./13, Tallinn.
1929. a. põllumajandusliku üleskirjutuse andmed, I. Tallinn, 1930.
E. Põllumajandus. Statistika aastaraamat 1935. Tallinnas.
Põllumajanduse Peavalitsuse aastaraamat I, Tallinn, 1923.
Kontroll-ühingute aastaraamat XIV, Tallinnas 1936.
Th. Pool, Maomandus Eestis ja selle tulemusi, Tallinn, 1936.
J. Mägi, Eesti Karjakasvatus. Koguteos „Eesti“, Tartus, 1926.
„ „ Eesti põllumehe veiste tōuraamat I. Tartus, 1918.